

ВСТУП ДО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ПРАВА І ДЕРЖАВИ»

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)*

Шановні першокурсники! Починаючи навчання у вищому юридичному навчальному закладі, ви, вочевидь, маєте намір здобути спеціальність, яка в Україні зветься «правознавство». І коли завершите навчання й отримаєте державний диплом, тоді вже офіційно будете вважатися знавцями права.

Отож, вам, мабуть, насамперед треба оволодіти відповіддю на питання: а що ж, власне, є правом? Що являє собою це явище?

Вперше така відповідь пропонувалася вам декілька років тому, коли у 9-му класі середньої школи вивчався предмет «Основи правознавства». Проте зараз — на рівні вищої школи — вона може виявитися вже недостатньою.

Слово «право» як назва різних явищ і понять

З давніх-давен зазначеним словом (терміном) позначалися вельми різноманітні явища (та й поняття про них). І не тільки у мовах слов'янських.

З огляду на це видалося необхідним встановити, чи існує якась закономірність у тому, що саме цим іншим словом були позначені певні, здавалося б, досить несхожі явища? Чи є щось спільне в усіх них?

Задля того, аби отримати відповідь на ці запитання, у студентському науковому гуртку з теорії права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка протягом ще 2002–2004 рр. було організоване відповідне дослідження, яке ґрунтувалося на численних етимологічних словниках (етимологія — філологічна наука про походження слів, про їхні первісні значення). Це дослідження виконала під моїм керівництвом Т. Дудаш.

В результаті аналізу у 50 мовах світу тих термінів, які відповідають слов'янському слову «право», виявилось неабияке розмаїття їхніх смислів або, інакше кажучи, розмаїття тих явищ, на позначення яких ці терміни використовувалися. Зокрема, було встановлено, що ще зі стародавніх часів такими термінами позначалися:

- **свобода людини** (тобто можливості певної людської поведінки, діяльності);
- **справедливість** (як оцінювана щодо тих чи інших суб'єктів певна властивість якихось суспільних явищ, зокрема людських вчинків);
- **настанови** (правила, норми різноманітного походження) стосовно людської поведінки (зокрема, й такої поведінки, яка вважається «справедливою»);
- **балансування («зважування»)** інтересів людей, інших учасників суспільного життя.

У новій же й новітній історії людства термін «право» використовується також і для позначення понять про:

- **певні інтереси** тих чи інших суб'єктів соціуму (або ж їхні потреби, які втілюються, відображаються у таких інтересах);
- **відносини** різних суб'єктів — суспільні відносини, зв'язки, залежності (як безпосередні, зокрема комунікації суб'єктів, так і опосередковані);
- **особливі почуття**, емоції учасників суспільного життя;
- **вимоги суб'єктів** щодо отримання ними якихось цінностей, благ, звернені до суспільства, держави чи до інших осіб.

То яке ж з усіх перелічених явищ вважатимемо *правом*? Чи одночасно декілька з них? Чи, можливо, усі без винятку? І чи існують ще якісь інші явища, котрі здатні претендувати, так би мовити, на «правовість»?

Ну а ви, шановні студенти, яке з названих вище явищ схильні визнавати *правом*? І чому? Чи може ваше уявлення про право бути цілком довільним та й до того ж багатозначним (тобто, як тепер нерідко висловлюються, плюралістичним)? Адже згодом, коли працюватимете юристами, саме таким уявленням, можливо, безпосередньо визначатимуться деякі ваші фахові рішення та дії...

Втім, навряд чи буде виправданим очікувати від студентів-початківців переконливо аргументованої відповіді на такі непрості запитання. Однак, покладаючись на вашу юнацьку допитливість, на щирий потяг до юридичних знань, видається доречним вже зараз запросити вас до активного, заснованого на вивченні наукової літератури та інших джерел розмірковування над означеною — найфундаментальнішою! — проблемою юриспруденції.

У загальнотеоретичній юридичній науці (включаючи й такий її підрозділ, як філософія права) задля формування відповідей на щойно поставлені запитання сконструйовано спеціальну категорію (тобто поняття вкрай широкого, вельми абстрактного змісту), яка покликана якраз охопити всі існуючі роз'яснення стосовно того, що ж становить собою право. Такою є категорія *праворозуміння*.

Пізнавальні основи розуміння

Аби почати з'ясовувати зміст цієї категорії, спробуємо найперше уявно поміняти місцями ті два слова, з яких утворено її назву. І тоді дістанемо таке, так би мовити, мовно-логічне «рівняння»: *праворозуміння* — це *розуміння права*. Але ця перестановка, мабуть, ще не спродукує істотно нових знань.

Більш плідним буде врахування низки положень філософської науки про загальні закономірності людського пізнання — *гносеології* (від грецького слова

«гносіс» — знання). Адже будь-яке розуміння відбувається насамперед через пізнавальну діяльність. Тому-то й такі закономірності поширюються і на інтелектуальний процес розуміння.

Як відомо, пізнавальна діяльність опосередковується різноманітними формами, способами, засобами відображення людською свідомістю тих реалій (явищ, предметів, процесів), котрі «перебувають» поза нею, тобто існують щодо неї *об'єктивно*. До таких форм і засобів зазвичай належать: відчуття, уявлення, емоції, поняття, концепції, теорії.

При цьому пізнавальною особливістю саме *понять* (до того ж особливістю найціннішою) є те, що вони відображають такі властивості явища певного роду (типу, класу), які є суттєвими, закономірними, спільними для усіх них. І якщо такі поняттєві відображення будуть точними, адекватними, то й у кожному з цих випадків *істинне* поняття може бути тільки одне, єдине.

Поняття формується й «міститься» у свідомості суб'єкта пізнання. Проте аби стати відомим, доступним іншим людям, воно має бути проявлене назовні або, як кажуть, об'єктивоване.

Об'єктивація понять (як, до речі, й інших форм психічного відображення реальності) відбувається за посередництвом їхніх різноманітних матеріальних носіїв — *знаків*. У досить розвиненому суспільстві найбільш поширеними, звичайними засобами *позначування* понять слугують «інструменти» природної мови — виголошені або написані слова чи, скажімо, якісь графічні зображення (наприклад, ієрогліфи).

Отже, якщо поняття *відображає* (властивості явищ певного роду), то слово — позначає (як ці властивості, так і саме поняття про них). І якщо істинне поняття може бути, як зазначалося, тільки одним, то слів (чи інших знаків), які його позначають, існує стільки, скільки існує самих мов — чи то природних, чи то штучних.

А тепер — після цих вступних методологічних зауважень — перейду безпосередньо до загальної характеристики названої категорії.

Категорія праворозуміння

Визначити її зміст можна у такий спосіб: *праворозуміння* — це відображення у людській свідомості за посередництвом терміно-поняття «право» того явища, яке є істотним для задоволення потреб існування й розвитку суб'єкта.

Інакше кажучи, це роз'яснення того, які ж із перелічених вище явищ відображаються поняттям, яке позначене саме цим словом (або ж іншим однозначним із ним терміном чи знаком). Можна стисло висловитися ще й так: праворозуміння — це інтерпретація того, що, власне, відбиває поняття, назване словом «право». Принагідно нагадаю, що до таких явищ (феноменів) найчастіше належали та й нині належать, як уже згадувалося, певні можливості (свободи) людей, суспільні відносини, людські інтереси (потреби), дії, а також їхнє відображення у психіці людей (правила поведінки, ідеї, уявлення, певні почуття тощо).

З усього викладеного випливає ще один вельми важливий методологічний висновок: слід чітко розрізняти такі два самостійні об'єкти, феномени: пер-

ший — це *правоявища* (тобто ті явища, що у людській свідомості відображаються поняттями, які позначаються словом «право» або іншим словом чи знаком, однозначним із вказаним терміном); а другий — це *правоназви* (тобто слова або ж інші знаки, що використовуються для називання, «маркування» таких понять).

Цей висновок ще не раз стане у пригоді вам під час вивчення загальної теорії права (а згодом — і філософії права). І те, що він подається студентам вже на початку засвоєння цієї науки, начебто піднімає «планку» юридичного навчання й стає, гадаю, своєрідним проявом довіри до їхніх здібностей, старанності та наполегливості у здобутті фахових знань.

То що ж є спільного в усіх означених вище різноманітних явищах, завдяки чому поняття про кожне з них може бути позначене одним і тим самим терміном — «право»?

Таким спільним виявляється їхня властивість (здатність) *бути необхідними (корисними) для існування й розвитку тих чи інших суб'єктів — індивідів, їхніх спільнот, об'єднань та й, зрештою, усього суспільства в цілому*. І передусім самі ці суб'єкти (або ж їхні представники) прагнуть вживати стосовно відповідних явищ слово «право». Адже останні якраз і створюють, «уособлюють» ті можливості, які потрібні для задоволення різноманітних людських потреб, а тому-то й слугують підставою, «виправданням» певних очікувань і діянь відповідних суб'єктів. Тут принципово важливим є корінь зазначеного слова — «прав», який лежить в основі морально-оцінних лексем: «справедливий», «правдивий», «праведний», «правильний», «правомірний».

Особливо слід відзначити, що й такий специфічний суб'єкт соціуму, як держава, зацікавлений (можливо, ще більше, ніж будь-який інший!) у тому, аби встановлені чи санкціоновані ним правила, норми, приписи, рішення, настанови сприймалися усіма як справедливі, виправдані, правильні, правомірні — одне слово, як право.

Отже, поняття про право буде правильним лише тоді, якщо воно відображатиме саме означену властивість певного явища. А таке відображення — щодо кожного окремого різновиду суб'єктів суспільства — може бути тільки одне.

Принадно зауважу, що викладена тут інтерпретація категорії праворозуміння, здійснена на основі того дослідницького методологічного підходу, який понад чверть століття тому був названий мною «потребовим» (у монографії «Социалистическое право как ценность». — Львів, 1985). Він є, по суті, нічим іншим, як конкретизацією історико-матеріалістичної соціальної філософії (інформацію про неї ви, можливо, дістанете з навчального курсу загальної філософії).

Плюралістичність праворозуміння та її чинники

Йдеться, вочевидь, про причини неоднозначної відповіді на питання: що є правом? Тобто про ті обставини, які від початків людської цивілізації й до цього часу зумовлювали та зумовлюють неоднозначність інтерпретацій терміно-поняття «право».

У чому ж ці причини полягають? Чи вони є випадковими, чи закономірними? Чи можна їх взагалі усунути? Чи, можливо, колись вони зникнуть самі?

Інакше кажучи, з чого виходять ті, хто *обирає* — усвідомлено чи неусвідомлено — лише певний варіант праворозуміння?

На мій погляд, такі причини (зазвичай вони мають *соціальний* характер) можна розподілити на дві великі групи: *гносеологічні* та *потребові*.

Перша з них полягає у тому, що яке б явище не вважалося правом, воно завжди є досить складним, розгалуженим, системним, багаторівневим. А тому під час його пізнання майже неможливо охопити відразу й одночасно усі його грані, прояви. Найчастіше дослідник не осягає всіх його елементів у їхній цілісності, а зосереджується лише на частині з них і нерідко перебільшує, гіперболізує їхнє значення. Наслідком такої пізнавальної ситуації стає вирізнення лише окремих проявів правоявища, які й проголошуються, однак, «правом» в цілому, в усій його повноті.

До того ж, оскільки кожне явище змінюється, розвивається, то це неминуче ускладнює й оновлює його пізнання, внаслідок чого можуть виникати нові різновиди праворозуміння.

До цієї ж групи обставин належить також і розвиток суспільних та інших наук, через що виникають додаткові, більш досконалі методи пізнання. Їхнє використання дає змогу отримати нові знання щодо правоявищ, і це теж може приводити до виникнення оновлених чи навіть справді нових варіантів праворозуміння.

До другої групи причин належать ті, які коріняться у соціальній неоднорідності суспільства, тобто у закономірному його поділі на різноманітні частини — нації, соціально-економічні класи, професійні верстви, ідеологічні угруповання тощо. А такі соціальні групи (спільноти, об'єднання) мають — поряд із однаковими, загальносуспільними потребами й інтересами — також і свої специфічні потреби та інтереси. І цілком природним є те, що кожна соціальна група (в особі її індивідуальних чи колективних представників) схильна вважати *правом* насамперед таке явище, яке полегшує, а не ускладнює її існування, життєдіяльність і розвиток, — явище, яке сприяє, а не перешкоджає задоволенню її потреб та інтересів. І ось такі — «потребові» — причини нерідко стають ще більш впливовими, вагомими, дієвими, аніж обставини першої групи.

Оскільки ж усі зазначені вище фактори супроводжують і, цілком імовірно, завжди супроводжуватимуть існування будь-якого соціально неоднорідного суспільства, то, гадаю, *плюралізм праворозуміння й надалі залишатиметься постійно притаманним будь-чій і будь-якій правовій свідомості* (зокрема, правовій ідеології науковців). І хоча у ній — особливо останнім часом — і робляться спроби сконструювати уніфіковане, так зване інтегральне праворозуміння, однак і воно не стає загальноновизнаним та однозначним навіть у своїй змістовній інтегральності.

Отже, змістовна плюралістичність залишається неунікненою, нездоланою властивістю загального праворозуміння.

Класифікація праворозуміння

Різнманітні праворозуміння можна об'єднувати у певні групи, різновиди (тобто класифікувати), взагалі кажучи, за декількома критеріями, зокрема: за

способом їхнього обґрунтування, за культурно-цивілізаційною поширеністю, за соціально-змістовною природою, за кількісним складом їхніх суб'єктів-носіїв.

Тут же скористаємося лише одним із критеріїв такої класифікації, а саме: залежно від того, пов'язує чи не пов'язує певне праворозуміння виникнення феномена права безпосередньо з владно-регулятивною діяльністю держави, її органів. За цим критерієм усі праворозуміння розподіляються на два основні види: загальносоціальне (зокрема, так зване природне, а точніше — соціально-природне), коли правом визнаються суспільні явища (норми поведінки, відносини тощо) недержавного походження й функціонування; та спеціально-соціальне — державно-вольове або, умовно кажучи, «легістське», «юридичне» (коли правом визнаються явища виключно державно-вольового походження).

Саме ці два різновиди праворозуміння покладено в основу пропонованого мною навчального курсу «Загальна теорія права і держави». У ньому деякі питання викладаються на ґрунті праворозуміння загальносоціального, а інші — з позицій праворозуміння юридичного (легістського). Окремим сюжетом розглядатимуться зв'язки і взаємовпливи між тими видами явищ (загальносоціальними та державно-вольовими), поняття про які зазвичай відображаються одним і тим самим терміном — «право».

Тому вже тут, завершуючи цей «Вступ», наведу (з деякими уточненнями) ті дефініції кожного з двох відповідних понять права, які здавна обстоюються і використовуються у цьому курсі.

Загальносоціальне право — це певні можливості учасників суспільного життя, які є необхідними для задоволення їхніх біологічно й соціально обґрунтованих — за певних історичних умов — потреб, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечення відповідними обов'язками інших суб'єктів. Отже, саме соціальні можливості суб'єкта, тобто відповідні свободи, якраз і становлять буттєву (онтичну) сутність його загальносоціального права. Що ж до практичного здійснення, використання таких можливостей, то воно має бути *справедливо збалансованим* із можливостями інших учасників соціуму.

Залежно від того, кому саме (тобто суб'єктові якого виду) належать ці можливості, хто є носієм їх, розрізняють загальносоціальне право: а) індивідуальне — права людини (індивіда) і б) право колективне — права людських угруповань.

До другого різновиду загальносоціального права належать:

— права окремих соціальних спільнот (націй; соціально-економічних класів; статевих, вікових, територіальних та інших груп населення; зрештою, усього певного суспільства);

— права соціальних об'єднань (сімей, громадських організацій тощо);

— права усього людства (населення Землі).

Що ж стосується **юридичного права**, то його інтерпретація не відрізняється тут принципово від тієї, яка подається навіть у шкільному підручнику з правознавства. Таким правом традиційно вважають *систему формально-обов'язкових загальних правил фізичної поведінки, які встановлені чи санкціоновані державою, виражають загальносоціальні інтереси, а також інтереси насамперед домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства, спрямовані на регулювання суспільних відносин та забезпечуються організаційною, ідеологічною й у разі необхідності примусовою діяльністю держави.*

Теоретичній характеристиці кожного з тих явищ, які відображаються поняттями загальносоціального права і права спеціальносоціального (юридичного, легістського), присвячуватимуться наступні теми курсу.

Рабінович П. М. Вступ до навчального курсу «Загальна теорія права і держави»

Анотація. У статті викладаються вступні положення до навчального курсу «Загальна теорія права і держави», які стосуються проблеми праворозуміння. Обґрунтовується дефініція загального поняття праворозуміння, причини плюралізму інтерпретацій та його основні класифікації.

Ключові слова: праворозуміння, плюралізм праворозуміння, класифікації праворозуміння.

Рабинович П. М. Введение в учебный курс «Общая теория права и государства»

Аннотация. В статье излагаются вступительные положения к учебному курсу «Общая теория права и государства», которые касаются проблемы правопонимания. Обосновывается дефиниция общего понятия правопонимания, причины плюрализма интерпретаций и его основные классификации.

Ключевые слова: правопонимание, плюрализм правопонимания, классификации правопонимания.

Rabinovych P. An Introduction to the Course of General Theory of Law and State

Summary. The article presents the introduction to the course of General Theory of Law and the State that relates to the problem of understanding of law. The definition of the general concept of law is developed, so as the reasons for pluralism of its interpretations and its main classifications.

Key words: understanding of law, pluralism of law understandings, classifications of law understandings.